

О. О. ЧИГЕР

СОЦІОКУЛЬТУРНА МІСІЯ УКРАЇНСЬКИХ СПІВАКІВ ДІАСПОРИ У ШЕВЧЕНКІВСЬКИХ СВЯТКУВАННЯХ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРАЗЬКОГО АРХІВУ)

У статті на основі джерельних матеріалів Державного архіву Чеської Республіки висвітлено соціокультурну місію українських співаків діаспори у Шевченківських святкуваннях першої половини ХХ ст. Виокремлено роль громадських організацій у проведенні святкувань, шляхом контент-аналізу встановлено кількість цих святкувань, частоту і кількість виступів на них українських співаків, виявлено персональний склад вокалістів, здійснено типологію концертів та охарактеризовано репертуар.

Ключові слова: Т. Шевченко, святкування, концерт, співаки, діаспора, архів, концертний репертуар, вокальні твори.

О. О. ЧИГЕР

СОЦИОКУЛЬТУРНАЯ МИССИЯ УКРАИНСКИХ ПЕВЦОВ ДИАСПОРЫ В ШЕВЧЕНКОВСКИХ ТОРЖЕСТВАХ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ ХХ ВЕКА (ПО МАТЕРИАЛАМ ПРАЖСКОГО АРХИВА)

В статье на основе материалов Государственного архива Чешской Республики освещена социокультурная миссия украинских певцов диаспоры в Шевченковских торжествах первой половины ХХ века. Выделана роль общественных организаций в проведении торжеств, путем контент-анализа установлено количество этих мероприятий, частотность и количество выступлений на них украинских певцов, выявлен персональный состав вокалистов, осуществлена типология концертов и характеристика репертуара.

Ключевые слова: Т. Шевченко, торжества, концерт, певцы, диаспора, архив, концертный репертуар, вокальные произведения

О. О. CHYGER

SOCIOCULTURAL MISSION OF UKRAINIAN SINGERS OF THE DIASPORA IN SHEVCHENKO CELEBRATIONS OF THE FIRST HALF OF XX CENTURY (BY THE MATERIALS OF PRAGUE ARCHIVES)

200th Anniversary from the day of birth of the prophet of the Ukrainian nation, poet and artist Taras Grygorovych Shevchenko (1814–1861) conditions researches of paying tribute to his name and celebrations not only on the territory of the native land but also beyond it – in the diaspora.

The article, grounding on the source materials of the State Archives of the Czech Republic, highlights sociocultural mission of Ukrainian singers of the diaspora in Shevchenko celebrations of the first half of XX cent. It distinguishes the role of public organizations in Shevchenko celebrations, with the help of the content analysis it establishes a number of these celebrations, frequency and number of performances of the Ukrainian singers at the latter; the article discovers personal composition of vocalists, performs typology of concerts and characterizes repertoire.

Among 104 vocalists who participated in Shevchenko celebrations of the interwar period there are celebrated in Europe performers (Modest Mentsynskyi, Oleksandr Nosalevych, Roman Lyubynetskyi, Orest Rusnak, Mykhailo Golynskyi, Mariya Sokil, Klym Chichka-Andriyenko, Myroslav Skala-Starytskyi), famous opera and concert-chamber singers (Iryna Turkevych-Martynets, Mariya Grebinetska, Ivanna Synenka-Ivanytska, Olga Grozovska, Anda Ostapchuk, Dmytro Levytskyi, Vasyly

Tysiak, Grygoriy Dyachenko, Nina Dyachenkova-Gordash, Ivan Ptytsya, Mariya Valiyska, Yevgeniya Mozgova) etc.

When characterizing the repertoire of Ukrainian singers, that was being performed at these concerts, it was distinguished that concert-chamber compositions (solo singings and ensembles) of Ukrainian composers to the words of Taras Shevchenko (M. Lysenko, M. Kropyvnytskyi, K. Stetsenko, V. Zarembo, Y. Kyshakevych, Ya. Yaroslavenko, O. Nyzhankivskyi, D. Sichynskyi, M. Boychenko, Ya. Stepovyi, G. Davydovskyi, F. Yakymenko, V. Barvinskyi, Z. Lysko, Yu. Meytus, G. Dyachenko, V. Bezkorovaynyi, M. Gayvoronskyi, A. Shtogarenko) prevailed.

One of the central Ukrainian cultural-educational institutions of Prague in this period was M. Drahomanov Ukrainian High Institute of Pedagogics (established in 1923) where institution fests (concerts, academies, school fests) were frequent. The important thing is that teachers as well as students, a part of who with the lapse of time became leading singers of Czech opera theatres, took part in them. Thus, there were conservation and passing on of traditions of Ukrainian vocal school from older generation to younger one, educational process took place not only in the institute classes but also on the concert platform. Involvement into celebrations of a wide circle of students and pupils enriched them with unvalued experience that they shift to their next creative activity in different countries.

Shevchenko celebrations spurred composer and performance creativity, made better works of the Ukrainian music and modern repertoire actual, promoted a dialogue of the cultures, in particular Ukrainian and Czech cultures. Part of Ukrainian singers of the diaspora performed or were leading soloists of opera theatres of European countries. Their participation in Shevchenko celebrations, to most of which a high level of organization and execution was peculiar, enhanced prestige of Ukrainian concerts.

All these factors not only increased the level of the Ukrainian music culture but also favored its development in the world cultural space, consolidation of Ukrainians beyond the native land.

Thus, sociocultural mission of Ukrainian singers of the diaspora in Shevchenko celebrations of the first half of XX cent. consisted in preservation and promotion of vocal inheritance of Ukrainian composers among emigrants as well as peoples where they lived, ensuring of the professional level of Shevchenko celebrations in different countries of the world, cultivation of aesthetic sense of a Ukrainian listener-emigrant, integration of Ukrainian music culture into the cultural space, enhancement of the authority of Ukraine, revival of the interest toward its culture. Considering the fact that Shevchenko celebrations took place every year in different countries of the world we can speak about their large-scale dimension.

Key words: *T. Shevchenko, celebration, concert, singers, diaspora, archives, concert repertoire, vokal compositions,*

Двохсотлітній ювілей від дня народження пророка української нації, поета і художника Тараса Григоровича Шевченка (1814–1861) зумовлює дослідження вшанування його імені та святкувань не тільки на теренах рідної землі, але й за її межами – в діаспорі. Ця проблематика висвітлюється у працях Ганни Карась [3; 4], Оксани Мартиненко [5], Сергія Білоконя [2].

Мета статті – виокремити соціокультурну місію українських співаків діаспори у Шевченківських святкуваннях першої половини ХХ ст. Крім цього, необхідно виявити джерельні матеріали у Державному архіві Чеської Республіки, які стосуються Шевченківських святкувань, виокремити роль громадських організацій у проведенні святкувань, шляхом контент-аналізу¹ встановити кількість цих святкувань, частоту і кількість виступів на них українських співаків, виявити персональний склад вокалістів, здійснити типологію концертів та охарактеризувати репертуар, виокремити соціокультурну місію українських співаків діаспори у Шевченківських святкуваннях першої половини ХХ ст.

---

¹ Контент-аналіз (з англ. contents – зміст) – метод якісно-кількісного аналізу змісту документів з метою вияву або виміру різних фактів і тенденцій, відображених у цих документах. Особливість контент-аналізу полягає в тому, що він вивчає документи в їх соціальному контексті.

Матеріали Центрального державного архіву у Празі засвідчують тридцятирічний період Шевченківських святкувань (1914–1944) у країнах Європи (ЧСР, Польща, Німеччина, Австрія), США і Канаді [8–10]. Хронологічні рамки документів зумовлені ювілеями Тараса Шевченка – сторіччям та стотридцятиріччям від дня народження, припиненням формування колекції документів у зв'язку із закінченням Другої світової війни і зміною статусу держави.

Основну роль в організації та проведенні Шевченківських святкувань відігравали громадські організації українських емігрантів та церква. Особливо розгалуженою була сітка таких організацій та установ у Чехословацькій республіці (ЧСР). Це управа Українського військового табору в Ліберцях, Українська еміграція в ЧСР, Спілка студентів високих шкіл в ЧСР, Українська спілка ім. Т. Шевченка, Український високий педагогічний інститут імені М. Драгоманова, Українська студентська спілка «Громада», Український республікансько-демократичний клуб, Український академічний хор, Українська господарська академія, Студентська громада, Українське об'єднання в ЧСР, Міжорганізаційний комітет українських громадських, фахових та студентських організацій в ЧСР, Спілка українських емігрантських організацій, Українське товариство «Єдність», Союз українських емігрантських організацій в ЧСР, Товариство українських інженерів в ЧСР, Союз підкарпатських руських студентів, Український всепрофспілковий робітничий союз в ЧСР, Український комітет в Празі, Українська академічна громада в ЧСР, Центральний союз українського студентства, Союз українського сокільства за кордоном, Товариство прихильників української пісні, Український мішаний хор у Празі, Товариство «Просвіта», Рух, Товариство «Український Сокіл», XIV курінь ст. пластунів ім. полковника І. Богуна, Товариство «Чехословацько-українська взаємність», Український вільний університет, Чесько-український шевченківський святочний комітет, Празька філія Українського Національного Об'єднання (УНО) в Німеччині (всі – у Празі), Українська колонія в Подебрадах, Українська академічна громада, Товариство «Просвіта», Українське студентство високих шкіл (всі – у Брно), Українська еміграція в Братиславі, Організації українських емігрантів (Градец Кральовий), Українська громада (Кошталов). В Австрії – це Українське товариство прихильників освіти, Українське академічне товариство «Січ», Молодь українських гімназійних курсів, робітниче товариство «Поступ», УНО (всі – Відень), таборіві організації полонених українців у Гмнді. В Німеччині – таборіві організації полонених українців у Зальцведелі, Українська громада в Німеччині, УНО в Німеччині (Берлін). В Бухаресті (Румунія) – українська громада; українське товариство «Просвіта» у Загребі (Югославія). В Польщі – Український науковий інститут (Варшава), Український центральний комітет в Польщі (Білосток), Український допомогівий комітет в Лодзі, Українська громада, Українське освітнє товариство (Ярослав), Український допомогівий комітет в Перемишлі. В Бельгії – Організація українських комбатантів (Брюссель), у США – Українське співацьке товариство ім. М. Лисенка в Пасейк, у Канаді – Товариство «Боян», Товариства при Українським православнім соборі у Вінніпегу.

Із двохсот документів, які складають колекцію Шевченківських святкувань (програми, афіші, запрошення) і проаналізовані нами, вісімдесят засвідчують участь у них співаків (від одного до кількох в одному концерті). Серед 104-х вокалістів, які брали участь у Шевченківських святкуваннях міжвоєнного періоду, є уславлені (Модест Менцинський, Олександр Носалевич, Роман Любинецький, Орест Руснак, Михайло Голинський, Марія Сокіл, Клим Чічка-Андрієнко, Мирослав Скала-Старицький), відомі оперні та концертно-камерні співаки (Ірина Туркевич-Мартинець, Марія Гребінецька, Іванна Синенька-Іваницька, Ольга Грозовська, Анда Остапчук, Дмитро Левитський, Василь Тисяк, Григорій Дяченко, Ніна Дяченкова-Гордаш, Іван Птиця, Марія Валійська, Олександра Мамонькова, Євгенія Мозгова, Едуард Гакен, Омелян Гишка, Михайло Забейда-Сумицький, Софія Коренець, Василь Матіяш, Стефанія Нагірна, Михайло Ольховий, Іван Савка, Борис Самойлович, Микола Самойлович, Олександр Самойлович), а також значна кількість (71 особа) маловідомих співаків. Найімовірніше – це співаки-аматори. Переважало сольне виконання, а також зафіксовані ансамблеві форми вокального виконання (дуети, тріо).

Типологія Шевченківських святкувань за участю співаків (за матеріалами архіву) виглядає наступним чином: концерти (святкові, урочисті) в пам'ять роковин смерті – 19,

Шевченківське свято (Свято Тараса Шевченка) – 15, концерти (великі, святкові, концерт-вшанування) на відзначення дня народження – 12, академії (урочисті, святкові, академії-концерти) – 11, концерти-академії (святкові, урочисті) на вшанування пам'яті, річниці смерті – 8, вшанування (відзначення) річниці смерті – 3, урочистий вечір святкування дня народження – 2, урочистий вечір вшанування річниці смерті (вечір вшанування, вечір пам'яті) – 2, урочисті сходи на вшанування річниці смерті – 1, вечір на прославу річниці з дня народження і смерті – 1. Найчастіше у програмі концерту співаки виконували один-два, рідше три-чотири твори. Зовсім поодинокими були повноцінні програми одного співака на одне чи два відділення концерту. Це концерти за участю соліста Кельнської опери Модеста Менцинського 28 травня 1916 р. у Зальцвелделі (Німеччина), 8 травня 1925 р. у Празі (ЧСР, Сметановий зал), примадонни державної опери в Києві і Харкові Марії Сокіл 14 березня 1935 р. в Празі (ЧСР, зал «Радіо»), Клима Чічки-Андрієнка 13 червня 1935 р. в Берліні (Бетховен-зал), Іванни Іваницької-Синенької та Ореста Руснака 27 березня 1943 р. в Берліні, Євгенії Мозгової 5 березня 1944 р. в Празі.

Характеризуючи репертуар українських співаків на цих концертах, маємо зазначити, що переважали концертно-камерні композиції (солоспіви та ансамблі) українських композиторів на слова Тараса Шевченка (М. Лисенка, М. Кропивницького, К. Стеценка, В. Заремби, Й. Кишакевича, Я. Ярославенка, О. Нижанківського, Д. Січинського, М. Бойченка, Я. Степового, Г. Давидовського, Ф. Якименка, В. Барвінського, З. Лиська, Ю. Мейтуса, Г. Дяченка, В. Безкоровайного, М. Гайворонського, А. Штогаренка), Лесі Українки (М. Лисенка, Д. Січинського, Г. Дяченка), Івана Франка (М. Лисенка, Д. Січинського, Я. Степового), Богдана Лепкого (С. Людкевича, Н. Нижанківського, Д. Січинського), М. Шашкевича (В. Матюка), Олександра Олеса (М. Лисенка, С. Людкевича, Я. Степового, Н. Нижанківського), О. Кониського (В. Барвінського), П. Карманського (С. Людкевича), В. Пачовського (С. Людкевича), Р. Купчинського (Н. Нижанківського), Генріха Гейне (М. Лисенка, Д. Січинського), обробки українських народних пісень, зрідка звучали солоспіви російських композиторів на слова Т. Шевченка (М. Мусоргського, П. Чайковського, С. Рахманінова), арії з опер українських та західноєвропейських композиторів. Така широка полістильова палітра вокальної літератури у програмах Шевченківських святкувань засвідчує актуалізацію творів композиторів всієї України, а також іноземних авторів.

Закономірно, що найбільшою популярністю у виконавців та слухачів користувалися солоспіви Миколи Лисенка, які є складними для виконання. У циклі «Музика до «Кобзаря» композитора, а це понад 80 творів, переважають солоспіви. Вивчення архівних джерел засвідчує, що із 56-и вокальних творів М. Лисенка у програмах Шевченківських урочистостей виконувалося 36. Найчастіше це «Ой Дніпре мій, Дніпре» (16 разів), «Мені однаково» (12), «Гетьмани, гетьмани» (10), «Ой чого ж ти почорніло», «Ой одна я одна» (8), «Реве та стогне Дніпр широкий», «Минають дні, минають ночі» «Якби мені, мамо, намисто», «Садок вишневий», «На городі коло броду», «Хустина» (всі – не менше 5-и разів). Зразковим було виконання Лисенкових творів видатним співаком Модестом Менцинським (1875–1935), який був першим, хто представив музику Лисенка Галичині і Західній Європі. В одному з листів М. Лисенко писав до М. Менцинського: «Пропаганда в Європі і в Словянщині української творчості є річ дуже-дуже важна. І для нас, малої, пригнобленої нації, вельми корисна» [6, с. 276]. Твори композитора, які за словами співака «підходять під характер моєї душі», він прагнув показати всюди, де тільки виступав [6, с. 277]. З. Попіль відзначав, що М. Менцинський як виконавець був «пройнятий глибокою шаною до Шевченкового слова і Лисенкової музики. Він так вдумливо і переконливо, з таким щирим почуттям і натхненням відтворював поетичний і музичний зміст їхніх творів, що цілком дорівнювався досягненням великого поета і композитора» [6, с. 50–51]. Пишучи про Менцинського як першого інтерпретатора Лисенка, Ф. Колесса наголошував, що «а ні Шевченко, а ні Лисенко не могли б собі бажати кращого інтерпретатора, перший свого могучого слова, другий своєї чудової пісні» [6, с.162]. У солоспівах М. Лисенка, здавалось, написаних спеціально для нього, співакові вдалося разом із композитором вивести вокальне інтонування за межі стильової моносистемності: це був феноменально щасливий взірць взаємовпливу нового типу

романсової лірики і нової естетики співу, адже ні до, ні після Менцинського ніхто не спромігся втілити той особливий, вироблений їхнім віртуальним творчим тандемом тип, за висловом Т. Булат, «сугестивного типу ліричного висловлення», «адже у втіленні М. Лисенком «Музики до Кобзаря» превалують речитативно-аріозні образи, близькі своєю монументальною фресковістю до оперних вагнерівських вокальних рефлексій. Це вимагає від співака бути в стані жанру і в стані стилю, вже не кажучи про витривалість голосового апарату й спеціальну постановку самого голосу; драматичну природу світовідчуття й національної специфіки жанру, – комплексу етнознакових даних, які виводять творчу особистість на рівень планетарності, роблять художника громадянином світу» [1, с. 39].

Щирим пропагандистом української вокальної Шевченкіани була Іванна Іваницька-Синенька (1897–1988). Сформованою співачкою вона у 1933–1934 роках здійснює концертне турне в українських емігрантських громадах. Тодішня преса так писала про місію І. Іваницької-Синенької: «Своїми виступами за кордоном у Берліні, Відні, Празі, Букарешті, Ужгороді наша співачка причинилася не лиш до популяризації української пісні, але й до популяризації й пропаганди української справи, зокрема українського музичного життя між чужинцями» [2, с. 26]. Розмірковуючи про її спів, Теодор Терен-Юськів (співак і музичний критик) здійснив вельми важливе узагальнення. На його думку, українські музиканти на чужині як митці поневоленої нації силою любові до рідного краю перевищили найбільший емоційний чинник людського характеру – кохання [7]. Зрідка виконувалися хорові твори великої форми за участю солістів. Це кантати «Б'ють пороги», «Радуйся, ниво непоплитая» М. Лисенка, «Лічу в неволі» Д. Січинського, «Хустина» Г. Топольницького, Дума з поеми «Невольник» Б. Вахнянина, хорова балада «Катерина» Й. Кишакевича, «Розрита могила» Д. Котка (всі – на слова Т. Шевченка), Молитва і фінал опери «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемівського. Співаки діаспори були першими виконавцями окремих вокальних творів. Так, Софія Коренець 11 березня 1921 року на концерті в 60-і роковини смерті Тараса Шевченка у Відні вперше виконала два солоспіви Нестора Нижанківського («Не співай по весні», «Снишся мені») у супроводі автора [10], брати Самойловичі – тріо Зиновія Лиська на слова Т. Шевченка «А у тої Катерини» 22 березня 1928 р. (Прага, ЧСР, палац «Радіо»), тріо Я. Архипів, О. Самойлович, М. Самойлович вперше виконали твір Ф. Якименка на слова Т. Шевченка «Чого мені тяжко» 18 березня 1926 року у Празі. У виконанні Ніни Дяченко 28 травня 1930 року у Празі солоспіву «Я не нездужаю нівроку» радянського композитора Ю. Мейтуса на слова Т. Шевченка свідчить про контакти з Радянською Україною і про бажання оновлення репертуару сучасною музикою.

Отже, українські співаки діаспори виконували не тільки твори, що пройшли випробування часом і концертною практикою, але й виносили на суд слухача нові твори, написані в Україні і за її кордоном.

Як підкреслює Г. Карась, впродовж існування таборів для інтернованих українців в ЧСР, Польщі, Німеччині (1919–1925 рр.), «незважаючи на складні умови, культурна діяльність мала на меті створення духовної атмосфери у середовищі колишніх воїнів, зупинку процесів деморалізації, пробудження національної свідомості. Неоціненно в цьому процесі була роль Шевченківських святкувань. Постать Т. Шевченка, яка була овіяна ореолом святості і поваги, стимулювала творчу атмосферу, сприяла національній ідентифікації, піднесенню духа» [4, с. 16]. Солістами в таборових концертах були майбутні відомі співаки Василь Тисяк і Орест Руснак, а також уславлені європейські знаменитості Модест Менцинський, Роман Любинецький, Олександр Носалевич.

Однією із центральних українських культурно-освітніх інституцій Праги в цей період був Український високий педагогічний інститут ім. М. Драгоманова (заснований 1923 р.), де частими були інститутські свята (концерти, академії, шкільні свята). Важливо, що в них брали участь як викладачі, так і студенти, частина з яких згодом стала провідними співаками чеських оперних театрів. Таким чином, відбувалися збереження і передача традицій української вокальної школи від старшого покоління до молодшого, педагогічний процес протікав не тільки в класах інституту, але й на концертній естраді. Залучення до святкувань широкого кола студентської та учнівської молоді збагачувало її неоцінним досвідом, який вони переносили на наступну свою творчу діяльність в різних країнах.

Шевченківські святкування стимулювали композиторську та виконавську творчість, актуалізували кращі твори української музики та сучасний репертуар, сприяли діалогу культур, зокрема української та чеської. Частина українських співаків діаспори виступали або були провідними солістами оперних театрів країн Європи. Їхня участь у Шевченківських святкуваннях, більшості з яких був притаманний високий організаційний і виконавський рівень, підвищувала престиж українських концертів.

Всі ці чинники не тільки підносили рівень української музичної культури, але й сприяли її поступу у світовому культурному просторі, консолідації українців за межами рідної землі.

Отже, соціокультурна місія українських співаків діаспори у Шевченківських святкуваннях першої половини ХХ ст. полягала у збереженні та пропагуванні вокальної спадщини українських композиторів як в середовищі емігрантів, так і народів, де вони проживали; забезпеченні професійного рівня Шевченківських святкувань у різних країнах світу; вихованні естетичного смаку українського слухача-емігранта; інтеграції української музичної культури в культурний простір, підвищенні авторитету України, поживленні інтересу до її культури. Зважаючи на те, що Шевченківські святкування відбувалися кожного року у різних країнах світу, можемо говорити про їхній масштабний вимір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонюк В. Українська вокальна школа: етнокультурний аспект: монографія / Валентина Антонюк. – 2-ге вид. перероб. і доп. – Київ : Українська ідея, 2001. – 144 с.
2. Білокін С. Іванна Синенька-Іваницька / С. Білокін. – К. : Медекол, 1997. – 45 с.
3. Карась Г. Музична культура української діаспори у світовому часопросторі ХХ століття: монографія / Ганна Карась. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2012. – 1164 с.
4. Карась Г. Шевченківські святкування української еміграції у міжвоєнній Чехо-Словаччині / Г. Карась // Прикарпатський вісник Наукового Товариства ім. Шевченка. Серія «Слово». – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. 2 (10). – С. 13–23.
5. Мартиненко О. Музична діяльність української еміграції у міжвоєнній Чехословаччині (джерелознавчий аспект дослідження) : дис... канд. мистецтвознавства : спец. 17.00.03 – музичне мистецтво / Мартиненко Оксана Василівна. – Київ, 2001. – 310 с.
6. Модест Менцинський: Спогади. Матеріали. Листування / [авт.-упор. М. Головащенко ; вступ ст. М. Головащенко]. – К. : Рада, 1995. – 462 с. : іл.
7. Терен-Юськів Т. Сопрано Синенька-Іваницька на платівці / Т. Терен-Юськів // Свобода. – 1966. – 21 лип., ч. 133.
8. Шевченкові торжества у різних землях – запрошення, програми. 1911–1944. (А-Р) // Центральний державний архів у Празі (Statní uatrední archiv v Praze ; ЦДАП /SUAP). Ф.1484 «Український музей у Празі» (UM), картон № 81, інв. № 964 /1.
9. Шевченкові торжества у різних землях – запрошення, програми. (Прага 1922 –1944) // Центральний державний архів у Празі (Statní uatrední archiv v Praze ; ЦДАП /SUAP). Ф.1484 «Український музей у Празі» (UM), картон № 81, інв. № 964 /2.
10. Шевченкові торжества у різних землях – запрошення, програми. 1911–1944. (Інші міста на R–Z) // Центральний державний архів у Празі (Statní uatrední archiv v Praze ; ЦДАП /SUAP). Ф.1484 «Український музей у Празі» (UM), картон № 81, інв. № 964 /3.